

EL ROTACISME DE /d/ INTERVOCÀLICA EN ALGUERÈS.
 INTERPRETACIÓ FONOLÒGICA I ANÀLISI QUANTITATIVA
 DE LA VARIACIÓ *

Maria Cabrera i Callís
 Universitat de Barcelona

Els estudis gramaticals de l'alguerès recullen sense excepció el procés de rotacisme que afecta, entre d'altres, el segment oclusiu dental sonor /d/ quan es troba en posició intervocàlica. Amb tot, són poques les anàlisis que es fan ressò de la variació en la seva aplicació; cap d'elles, per últim, no assaja una interpretació del fenomen en termes funcionals ni recull convenientment els factors que en determinen la variabilitat. Aquest treball pretén d'omplir el doble buit atestat en l'estudi del català de l'Alguer, justificant funcionalment el rotacisme, d'una banda, i determinant estadísticament les raons que condicionen la seva naturalesa variable, de l'altra.

1. *Introducció i objectius de l'estudi*

El rotacisme és el procés pel qual un so s'articula ròtic ([r], [r]) o aproximant ([ɹ]) en determinats contextos. En fonètica històrica ha designat l'evolució del so [Z] llatí de sibilant a ròtic; en l'actualitat és un fenomen freqüent en les llengües romàniques: ocorre en gallec, sard, occità, portuguès, varietats del francès i varietats de l'espanyol. En català afecta les sibilants alveolars, en mallorquí, i la lateral alveolar /l/ i l'oclusiva dental sonora /d/, en alguerès.¹ La taula de (1) il·lustra les tres modalitats de rotacisme operants en aquest darrer dialecte.

* Aquest treball foma part del projecte d'investigació FFI2010-22181-C03-02 «Descripció e interpretació de la variación dialectal: aspectos fonológicos y morfológicos del catalán», finançat pel MICINN i el FEDER. Agraïxo els comentaris i les aportacions de Josefina Carrera, Irene Coghene, Clàudia Pons, Francesc Josep Torres Tamarit i Luca Scala.

¹ Els altres parlars catalans coneixen casos esporàdics i facultatius de rotacisme en la parla col·loquial, especialment per dissimilació de laterals: seria el cas de realitzacions com *ju[r]iol*, *Eulà[r]ia* i *a[r]calde*, en català central.

(1) Modalitats de rotacisme en alguerès

a. Rotacisme de /d/ intervocàlica	/d/ → [r] ~ [ɾ]/ V_V	<i>codony</i> [kuróm] ~ [kuɾóm] <i>nadal</i> [narál] ~ [naɾál]
b. Rotacisme de /l/ intervocàlica	/l/ → [r] ~ [ɾ]/ V_V	<i>oli</i> [óɾi] ~ [óɾi] <i>bolet</i> [burét] ~ [buɾét]
c. Rotacisme de /l/ postconsonàntica homosil·làbica	/l/ → [r] / _o [C_	<i>bleda</i> [bréɾa] <i>umpl</i> [úmpɾ]

Això no obstant, el rotacisme alguerès està sotmès a una variació notable que la majoria d'estudis lingüístics no ha recollit de manera suficient, sense donar compte ni de l'abast ni dels condicionants del procés: l'interès principal ha estat la filiació del fenomen en el marc dels dialectes sards i/o italians circumdants, mentre que les raons funcionals i articulatòries de la seva activitat i les vacil·lacions en la seva aplicació romanen encara per justificar. Per què s'articula amb un so ròtic la consonant intervocàlica d'un mot com *nadal*, en comptes d'articular-se *[nádal] o, per exemple, *[najál]? I, d'altra banda, per què la forma rotacitzada és majoritària en mots com *codony* [kuróm] o *sedàs* [sarás] (cfr. *[kudóm], *[sadás]) i, en canvi, es rebutja en mots com *edat* [idát] o *tedesc* 'alemany' [tedésk] (cfr. *[irát], *[terésk])?

El present estudi assaja una resposta a aquestes preguntes, centrant-se en el cas del rotacisme intervocàlic de /d/. L'apartat 2 repassa succintament les descripcions prèvies del fenomen; l'apartat 3 en proposa una interpretació fonològica basada en la sonicitat idònia per als segments intervocàlics; l'apartat 4 dóna compte de la variació en la seva activitat i en determina les causes; l'apartat 5, per últim, repassa breument els resultats generals del treball i n'extreu algunes conclusions.

2. *El rotacisme de /d/ intervocàlica. Descripcions prèvies*

Les primeres gramàtiques alguereses, redactades a cavall dels segles XIX i XX, donen compte de l'aplicació del rotacisme de /d/ intervocàlica, així com de les seves excepcions, de forma parcial i incompleta. Així, la *Grammatica del dialetto algherese odierno* (2001)² de Joan Palomba constata l'aplicació del procés

² L'obra es va presentar públicament al Primer Congrés de la Llengua Catalana (1906); les citacions, però, es prenen de l'edició facsímil publicada per Obra Cultural de l'Alguer i editada per Francesco Bertino.

com un fenomen cenyit estrictament a la flexió de l'adjectiu i del participi de passat: «il *t* finale degli aggettivi e dei participi passati con funzioni d'aggettivi si cambia in *r* dinanzi all'*a* del femminile. [...] Se però il *t* è preceduto da un'altra consonante, resta intatto anche dinanzi all'*a*» (Palomba 2001: 7). A la *Nuova grammatica del dialetto algherese odierno* (2000),³ però, afina una mica més la descripció i constata l'activitat del fenomen també a l'interior del mot lèxic – i no sols com a efecte de la flexió de gènere –, al mateix temps que captura la qualitat acústica del so: «*d* suona *r* dolce quando è intervocalica» (Palomba 2000: 45).

La descripció del fenomen proposada per Pais (1970)⁴ es mou en els mateixos paràmetres: dóna compte del context intervocàlic en què s'escau, però no n'especifica l'abast ni el nivell d'aplicació. A diferència de l'autor anterior, però, proposa una breu llista d'excepcions al rotacisme: «quantunque intervocalica, il *d* conserva il suo suono dentale nelle parole seguenti: *empoda* 'fatica', *adamunt* 'sopra', *adabaix* 'giù', *empidir* 'impedire' e composti, che suonano *ampoda*, ecc.» (Pais 1970: 63). I, més important, captura la variació social constatable en l'època: «non mancano, però, molte persone colte, e parecchi del popolo, i quali conservano ancora la pronuncia catalana, e dicono, per es.: *fadrí*, *escala*, *tornada*, *art*, ecc., in luogo di *farrí*, *escara*, *tunara*, *alt* ('celibe', 'scala', 'tornata', 'arte')» (Pais 1970: 68).

En el *Botletí de la Llengua Catalana*, Alcover llista el fenomen entre els trets característics del dialecte, però no en delimita l'abast ni dóna compte amb precisió de la variació en la seva activitat: «la *d* i la *l* sovint tornen *r* i la *r* torna sovint *l*» (Perea 1999: 220). Així mateix, en la seva conferència al Primer Congrés de la Llengua Catalana (1906), Ciuffo atesta semblantment aquest «estropiament fònic», i subratlla la seva filiació sarda (Nughes 1991: 119).

Joan De Giorgio Vitelli, a la «Fonologia» de la seva *Grammatica algherese* incompleta, critica el poc abast de la primera descripció del fenomen feta per Palomba: «Palomba no va estudiar prou bé aquesta regla. Hauria hagut d'adonar-se d'un fenomen més general, o sigui que en alguerès la *d*, sempre que no coincideixi amb una consonant diferent de *r*, es pronuncia *r*, i també es pronuncia *r* si la segueix una altra *r*» (Bosch & Armangué 1995: 521-522).⁵ L'autor captura l'abast general del fenomen, així com el comportament assimilatori del

³ La redacció de l'obra data de 1945; problemes editorials i financers, però, en van impedir la publicació fins l'any 2000.

⁴ La redacció de l'obra data de 1899; problemes editorials i financers, però, en van impedir la publicació fins l'any 1970.

⁵ La redacció d'aquest capítol data de 1907; l'obra, però, és incompleta. Per a les citacions empro sempre la versió del text editada i traduïda per Bosch & Armangué (1995).

grup *dr*, però equivoca la interpretació del procés fonològic que en bloquejava la lectura global: entén que l'alternança [t] ~ [ð] respon a la sonorització de *t* i no pas al fenomen general d'ensordiment d'obstruents en posició final. Sigui com sigui, l'anàlisi de De Giorgio Vitelli es revela més afinada pel que fa a la delimitació dels contextos, especialment quan fa notar que «la *d* enmig de paraula, seguida per una vocal amb la qual forma síl·laba, es pronuncia *r*. Exemples: *viuda*, *rodó* i *rodolí* es pronuncien *viura*, *ruró* i *rururí*; però *dar*, *donar*, *dona*, etc. conserven la *d*» (Bosch & Armangué 1995: 528). D'aquí es desprèn que el rotacisme de /d/ opera sols en el nivell lèxic, a l'interior del mot, quan una /d/ en posició d'obertura simple està en contacte amb la vocal de la síl·laba lliure anterior, tal com s'il·lustra a (2):

(2) Context sil·làbic d'aplicació del rotacisme de /d/

Context	exemple
V] _g [d/V...]	<i>nadal</i> [nɑ.rál]

El treball de Kuen (1934) significa, per la científicitat i l'exhaustivitat, un salt qualitatiu en els estudis lingüístics sobre l'alguerès. Per començar, l'autor reformula correctament la generalització de De Giorgio Vitelli: «a la [r] intervocàlica procedente de *-d-* corresponde [t] final: [trubára] 'hallada', [trubát] 'hallado'» (Kuen 1932: 171),⁶ en el sentit que proposa [r] i [t] com a al·lòfons contextuals (el primer, intervocàlic; el segon, en posició final absoluta) del fonema /d/. És innovadora la justificació fonètica del canvi que apunta, en termes de confusió per similituds articulatòries: «En la [r] no tiene lugar verdadera oclusión, sino únicamente un fugaz y en muchos casos incompleto contacto de la punta de la lengua con la región divisoria entre los alvéolos y el paladar duro; por lo que la impresión acústica es semejante a la del sonido español y catalán [ð]» (Kuen 1932: 150). També és important la referència a l'articulació del so al·logen [d] en els mots de procedència sarda, els quals, en revestir aquesta forma fonètica, no experimenten rotacisme: «la oclusiva sonora cacuminal del sardo [d], [d̪] se pronuncia en palabras tomadas de esta lengua: [l askiŋkídd̪a] 'la centella'». (Kuen 1932: 147). De les seves consideracions sobre la variació en la realització de la preposició *de* – la qual pren la forma [e] en la parla ràpida per influx del sard logodorès –, per últim, se n'infereix que l'àmbit d'aplicació del rotacisme se cenyeix al nivell del mot: en l'àmbit de la fonètica sintàctica no s'escau.

⁶ Per raons de coherència, en les citacions d'aquest autor s'han substituït les transcripcions en l'alfabet romànic pels seus equivalents en l'alfabet fonètic internacional.

La *Grammatica Storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese* de Blasco (1984) analitza diacrònicament el rotacisme i apunta les concomitàncies amb altres parlars sards, cors i italians: «una particularità dell'algherese è il digradamento di -T- latina (-d- romanica) in /r/. Si tratta di una variante fonematica della *d* fricativa; l'ulteriore indebolimento della *d* (> *r*) si riscontra altresì nel sardo campidanese, ed è anche caratteristico di alcuni dialetti corsi ed italiani meridionali» (Blasco 1984: 41). L'única fissura en l'aplicació de la regla diacrònica que l'autor apunta es dóna en l'adaptació dels manlleus, i en aquest sentit distingeix dos comportaments diferents en l'alguerès en funció de l'articulació simple o geminada de la *d* intervocàlica del préstec: així, «le oclusive sonore digradano, la [ð] giungendo al timbro [r]» (Blasco 1984: 97), mentre que les geminades sardes i italianes se simplifiquen però no s'aproximantitzen, «modificando così la regole distribuzionali dell'algherese, che non conosce consonante non fricative in posizione intervocalica: *sardo* [nu'ɛdɔdu] *algherese* [nu'ɛdu]» (Blasco 1984: 98), i erigint-se, doncs, com un cas d'excepció opaca a l'aplicació del rotacisme.

D'acord amb Blasco, Peana (1995) observa que, en termes generals, el rotacisme que ens ocupa «té lloc normalment si aquesta /-d-/ intervocàlica procedeix d'una /-t-/ intervocàlica llatina: per ex. VITA > català *vida* > alguerès [Vɪrã]» (Peana 1995: 104). Quant a la filiació del fenomen, l'autor assenyala que no ocorre en cap altra àrea del domini lingüístic català i, doncs, que no és una característica de la llengua importada pels colons a l'illa. Així mateix, fa notar que aquest tipus de rotacisme també ocorre esporàdicament en italià, en la parla popular de Florència, Pisa i Pistoia, així com a la Campània i a Nàpols; variablement en cors, i habitualment en el campidanès de Càller. D'acord amb Wagner (1984) i Caria (1990), Peana apunta la semblança articulatòria entre el so ròtic campidanès i l'equivalent alguerès, i subratlla la confusió habitual, per les seves similituds articulatòries, de *d* i *r* intervocàliques. Pel que fa a la fixació del fenomen en l'alguerès, l'autor n'atesta casos esporàdics en documents dels segles xvii i xviii, tot i que considera que la generalització en la parla es va iniciar a partir del segle XIX i durant tot el segle XX. El més innovador de l'article, però, és que per primera vegada s'assumeix que el rotacisme alguerès està subjecte a una forta variació, i distingeix «entre els mots que ja han ben entrat en la parla popular, és a dir, en el patrimoni lingüístic del poble en totes les classes socials, i els que per diferents motius en queden al defora o s'usen rarament pels individus menys aculturats: només els que estan ben arrelats pateixen l'aplicació del rotacisme» (Peana 1995: 110).

En el seu recull d'articles *El català de l'Alguer* (2002), Bosch fixa la introducció del fenomen en la parla popular algueresa una mica abans del que

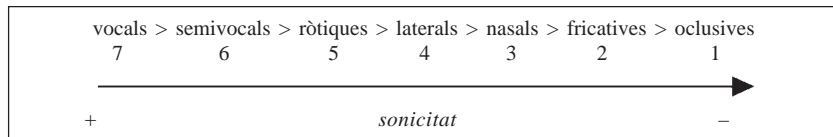
apuntava Peana, a cavall segles xvii i xviii. Defineix el rotacisme de /d/ intervocàlica com un fenomen de variació social iniciat al llarg dels segles xvii i xviii, mantingut almenys fins a l'inici del segle xx i estès *des de baix*, és a dir, promogut de forma inconscient per les classes populars. Pel que fa a l'estat del canvi en el moment present, però, apunta a la fossilització de la solució rotacitzada com a única forma disponible en alguerès, per tal com, en italianitzar-se les classes dominants, el model de parla popular s'ha convertit en l'únic tipus de llengua emprat, conegut i transmès.

Per últim, Veny (1983), Alegre (1991) i Recasens (1996) apunten en una mateixa direcció, en el sentit que en les seves descripcions del dialecte recullen i contextualitzen el fenomen pràcticament sense referir les excepcions que l'afecten: «la *d* i la *l* intervocàliques i la *l* precedida de consonant muden aquesta articulació en *r*, ço que provoca algunes homonímies (*vira* significa 'vida' o 'vila'; *viureta*, 'violeta' o 'viudeta') o reiteració de la vibrant (*jarara* 'gelada'; *ururar* 'olorar'; *taurara* 'teulada'; *frassara* 'flassada'; *ruró* 'rodó')» (Veny 1982: 76).

3. De /d/ a [r]: les raons de la transformació

Els tipus de síl·labes possibles varien molt d'una llengua a una altra, però s'ha observat que, en general, els segments que les constitueixen no s'apleguen a l'atzar, sinó que responen a certs patrons (Lloret 2002: 207). La relació més evident entre els constituents d'una síl·laba fa referència a la *sonicitat* amb què s'emeten els sons:⁷ així, el nucli de la síl·laba ha de ser un segment de màxima sonicitat, mentre que els altres constituents s'han d'ordenar de manera que presentin un grau de sonicitat decreixent des del pic cap als marges esquerre (*obertura*) i dret (*coda*), d'acord amb l'escala presentada a (3).

(3) Escala de sonicitat

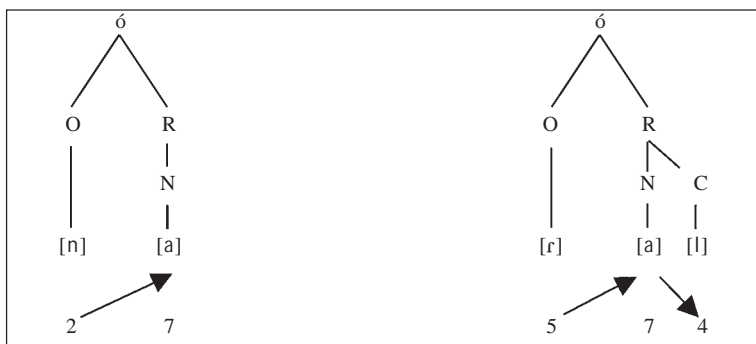

[Adaptat de Pons (2008b)]

⁷ Els correlats articularis i acústics de la sonicitat no són únics: en general, s'ha proposat que es correspon amb el grau de tensió muscular, d'obertura oral (bucal i nasal) i de perceptibilitat (Lloret 2002); Parker (2002) estableix que el criteri diriment és la intensitat.

Aquest principi de seqüenciació de la sonicitat (Clements 1990: 285) dona compte, universalment, de l'organització de la majoria de síl·labes. Així, un mot com *nadal* [na.rál] té dues síl·labes, [na] i [rál], ben formades des del punt de vista de la sonicitat entre els seus constituents: en la primera síl·laba, la sonicitat creix des de l'obertura [n] cap al nucli [a]; en la segona síl·laba, la sonicitat creix des de l'obertura [r] cap al nucli [a] i decreix des del nucli cap a la coda [l]. La taula de (4) il·lustra aquestes relacions.

(4) Sonicitat intrasil·làbica en el mot *nadal* [na.rál]

Un altre principi universal que dona compte de l'estructura sil·làbica de les llengües és l'ordre en el *procés de sil·labificació*: comença amb la identificació del segment de màxima sonicitat que exercirà de nucli de la síl·laba, al qual s'afegeixen les consonants en posició d'obertura, que es concatenen màximament seguint la relació decreixent de sonicitat estipulada. Finalment, les consonants que romanen sense sil·labificar s'afegeixen a les codas, sempre que respectin el principi de decreixença de sonicitat des del nucli i els requeriments fonotàctics específics de cada llengua (Clements 1990, Lloret 2002). En un mot com *Sardenya*, per exemple, el segment *r* ocupa la posició de coda de la primera síl·laba (*Sar.de.nya*) i no pas la d'obertura de la segona (**Sa.rde.nya*) perquè això donaria lloc a una síl·laba mal formada des del punt de vista de la sonicitat: correctament decreixent des del nucli, *e*, cap a la primera consonant del marge, *d*, però erròniament creixent des d'aquesta consonant cap a la següent, *r*. Així doncs, com que el principi de seqüenciació de la sonicitat en bloqueja l'addició a l'obertura, la *r* passa a incorporar-se a la coda de la síl·laba precedent.

Íntimament relacionades amb l'ordre en la sil·labificació hi ha dues altres tendències atestades interlingüísticament. L'una és una precisió respecte de la

sonicitat idònia dels segments adjacents al nucli: ha de decreïxer màximament a l'inici de la síl·laba i mínimament al final (Clements 1990: 301). Això és així perquè, com s'ha vist, els segments adjacents al nucli s'afegeixen a la síl·laba concatenant-se preferentment a l'obertura sempre que la sonicitat disminueixi, i, doncs, creant obertures amb una davallada de sonicitat al més extrema possible. En termes generals, quan la sonicitat entre dues consonants adjacents a l'interior del mot davalla respecte del nucli, els dos segments se sil·labifiquen com a obertura. Aquest és el cas, per exemple, de la ròtica i l'oclusiva del mot *en.tra.da*: com que la sonicitat decreix de la vocal a la ròtica i de la ròtica a l'oclusiva, els dos sons consonàntics s'apleguen a l'obertura de la mateixa síl·laba. En canvi, quan la sonicitat entre dues consonants adjacents a l'interior del mot no davalla respecte del nucli, la de major sonicitat generalment no s'afegeix a l'obertura de la síl·laba, sinó que passa a formar part de la coda de la síl·laba precedent. Aquest és el cas, per exemple, de la nasal del mot *en.tra.da*: com que la sonicitat decreix de la ròtica a l'oclusiva però creix de l'oclusiva a la nasal, la darrera consonant no s'annexiona a l'obertura (**e.ntra.da*) sinó que s'aplega a la coda de la síl·laba precedent. Les consonants en posició de coda, per tant, acostumen a presentar un grau de sonicitat menor que el nucli de la síl·laba on s'inclouen, però major que el de la consonant que enceta la síl·laba següent. És per això, doncs, que la sonicitat davalla *mínimament* a les codes.

La segona tendència és conseqüència directa d'això, i fa referència a la sonicitat entre els aplecs consonàntics tautosil·làbics, és a dir, entre les consonants adjacents que pertanyen a síl·labes diferents: la sonicitat ha de davallar al màxim possible entre la coda d'una síl·laba i l'obertura de la síl·laba següent. Així les coses, la *Llei de contacte sil·làbic* (Clements 1990: 520) preveu que l'harmonia entre síl·labes adjacents serà major com més abruptament disminueixi la sonicitat entre la coda i l'obertura: per exemple, un contacte intersil·làbic del tipus [w.d], amb una semivocal a la coda i una oclusiva a l'obertura, és més harmònic que un contacte intersil·làbic del tipus [w.r], amb una semivocal a la coda i una ròtica a l'obertura, perquè en el canvi de síl·laba la sonicitat davalla més abruptament en el primer cas que en el segon.⁸

⁸ La Llei de contacte sil·làbic ha estat estudiada amb profunditat en el marc de diferents models fonològics. En Teoria de l'Optimitat, alguns autors l'han tractada com un principi únic i categòric, que prohibeix l'increment de la sonicitat entre síl·labes (veg., entre d'altres, Alderete 1995, Bat-El 1996, Urbanczyk 1996, Shin 1997, Miglio 1998, Davis and Shin 1999, Rose 2000 i Holt 2004); d'altres autors, en canvi, n'han proposat una versió gradient i relacional, d'acord amb la qual els contactes sil·làbics amb sonicitat creixent poden permetre's fins a cert grau o bé poden reparar-se, i els contactes sil·làbics amb sonicitat decreixent poden mantenir-se o bé millorar-se (veg., entre d'altres, Gouskova 2001, 2002, 2003, Baertsch i Davis 2003, 2005, 2007, Baertsch 2002 i Pons 2004, 2005, 2007, 2008a, 2008b, en premsa).

Centrem-nos ara en la interacció d'aquestes tendències amb el procés de rotacisme de /d/ intervocàlica. Com s'apuntava a (2), la consonant oclusiva que experimenta el canvi es troba sempre en posició d'obertura: *na.dal, co.dony*. A la llum de la informació coneguda fins al moment, el contacte intersil·làbic entre la vocal de la rima i la *d* de l'obertura següent és màximament harmònic, perquè la sonicitat decreix al màxim possible en l'escala (veg. 3). Qualsevol canvi en el mode d'articulació de la consonant en posició d'obertura, doncs, implica una reducció de la distància de sonicitat decreixent entre les dues síl·labes, perquè les vocals són els sons que presenten més sonicitat de tots, i, les oclusives, els que en presenten menys. Així les coses, sembla que el rotacisme no millora la relació de sonicitat intersil·làbica, sinó que en redueix el contrast en la decreixença i, doncs, fa menys preferible el contacte.

La contradicció, però, es resol si es considera l'estatus especial que reben els segments en posició intervocàlica. En efecte, s'ha constatat que hi ha una tendència general a tractar les consonants que ocorren entre vocals com a pics, i no pas com a marges: el seu grau de sonicitat no ha de davallar màximament, sinó que s'ha de mantenir al més alt possible (Uffmann 2005, Pons 2008b). En posició intervocàlica, per tant, la tendència general no és a extreure la distància de sonicitat entre la vocal i l'obertura següent, sinó tot al contrari: es prefereix de fer la transició entre vocals al més suau possible, i, doncs, es consideren més harmònics els segments amb més sonicitat. La taula de (5) captura el fet que les consonants amb menys sonicitat són pitjors en aquest context i, per tant, són preferentment rebutjades respecte de les consonants amb més sonicitat.

(5) Escala de prominència per a les consonants intervocàliques

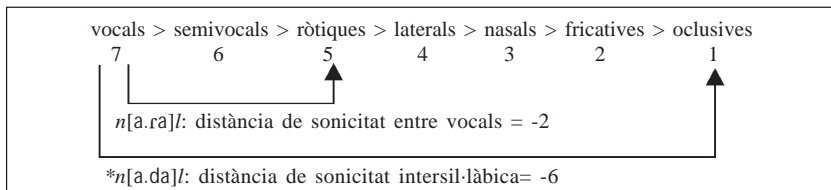
*V_V/ oclusives >> *V_V/ fricatives >> *V_V/ nasals >> *V_V/ laterals >> *V_V/ ròtiques >> *V_V/ semivocals

[Adaptat d'Uffmann (2005) i Pons (2008b)]

D'aquesta manera, el rotacisme de /d/ intervocàlica s'entén com una estratègia per minimitzar el contrast de sonicitat en el pas d'una vocal a una altra, reduint substancialment la distància que les separa: per al mot *nadal*, una forma com [narál] és més harmònica que no pas una forma com *[nadál], perquè l'articulació de [r] redueix la corba de sonicitat entre les dues vocals, mentre que l'articulació de [d] l'extrema.⁹ L'esquema de (6) il·lustra aquest canvi.

⁹ La mateixa anàlisi és vàlida per al rotacisme de /l/ intervocàlica: en efecte, el canvi de lateral a ròtica 'suavitza' en un grau la distància de sonicitat intersil·làbica entre la rima i l'obertura.

(6) Distància de sonicitat entre vocals en les formes [na.raɫ] i *[na.daɫ]

Abans de cloure l'anàlisi, però, cal respondre una darrera qüestió: per què l'oclusiva dental subjacent /d/ s'articula [ɾ] i no per les semivocals [i] o [w] (cfr. *[naɟál], *[naɰáɫ]), que exhibeixen més sonicitat que les ròtiques? D'acord amb l'escala de (6), la distància de sonicitat decreixent entre síl·labes seria sols d'un grau, i, doncs, hauria de ser preferida en aquest context. La raó és que s'escull el segment amb més sonicitat possible, sempre, però, que preservi el tret [continu] de la forma subjacent. Així, [naɾáɫ] resulta la forma òptima per tal com suavitza al màxim la transició de sonicitat entre vocals sense alterar el valor [continu] de /d/.¹⁰ La tensió entre la tendència a la millora harmònica de les estructures marcades, d'una banda, i la voluntat de preservar els trets de la forma subjacent en la forma superficial, de l'altra, dona compte dels processos fonològics de les llengües. I, en aquest sentit, el rotacisme alguerès, desencadenat per la necessitat de canviar una estructura marcada però constret per la fidelitat a certs trets de la forma subjacent, n'és un exemple paradigmàtic.

4. O [d] o [ɾ]: les raons de la variació

Fins ara s'han repassat les consideracions sobre el rotacisme de /d/ intervocàlica recollides en els estudis gramaticals sobre l'alguerès i s'ha assajat una primera interpretació, en termes de sonicitat, de les raons que motiven el procés. Ara, doncs, cal centrar l'atenció en la variació que el caracteritza, la qual, com s'ha vist, no ha estat atestada de manera suficient en els estudis lingüístics previs. Per què en un mot com *nadal* la realització rotacitzada és àmpliament majoritària i, en canvi, en un mot com *edat* no? Quines són les raons que donen compte del bloqueig del procés i en condicionen la naturalesa variable?

¹⁰ En el cas del rotacisme intervocàlic de /l/, el principi que regula la selecció de la ròtica en comptes de la semivocal és la tendència a preservar el tret [líquid] de l'input en l'output. Veg. nota 9, *supra*.

Per respondre a aquestes qüestions s'han estudiat les realitzacions de dotze individus algueresosparlants, seleccionats intencionadament segons l'edat, el gènere i el lloc de naixement propi i dels pares. Així, s'han escollit sis homes i sis dones, distribuïts uniformement en tres franges d'edat: de 15 a 35 anys, de 36 a 55 anys i de 56 a 75 anys. Tots ells són nats a l'Alguer i tenen com a mínim un progenitor de procedència i parla algueresa.¹¹

El corpus de dades emprat en les enquestes consta de noranta-sis ocurrencies de /d/ intervocàlica, organitzades en funció de l'àrea del mot en què s'escau el fonema (a l'interior de l'arrel, entre l'arrel i el prefix, entre l'arrel i el sufix, al sufix o entre base i base d'un mot compost) i en funció de la tipologia del mot (culte, patrimonial, neològic, manllevat de l'italià, manllevat del sard, manllevat del castellà o manllevat de l'anglès). Les tècniques emprades per a la recollida de les dades han estat el qüestionari i l'entrevista.

Les variables socials considerades han estat l'edat, el gènere, el nivell d'estudis i el coneixement d'idiomes; les variables lingüístiques considerades han estat l'origen del mot (català, castellà, sard, italià o anglès), la tipologia del mot (culte, patrimonial, neològic o manllevat),¹² l'etimologia de /d/ (derivada de -t- intervocàlica llatina, derivada de -D- intervocàlica llatina, derivada de -t- intervocàlica germànica o d'altres llengües no romàniques o derivada de -d- intervocàlica germànica o d'altres llengües no romàniques),¹³ el número de síl·labes del mot, el context vocàlic anterior a /d/, el context vocàlic posterior a /d/, la posició de /d/ segons la tonicitat de la síl·laba (pretònica, tònica o posttònica), l'àrea morfològica del mot en què ocorre /d/ (a l'interior de l'arrel; al límit esquerre de l'arrel: entre l'arrel i el prefix; al límit dret de l'arrel: entre l'arrel i el sufix; al sufix flexiu; al sufix derivatiu o entre base i base d'un mot compost)¹⁴ i la freqüència d'ús del mot (rar o freqüent).¹⁵

¹¹ Per a una descripció detallada i justificada de la metodologia emprada en la recerca, veg. Cabrera-Callís (2009).

¹² La tipologia dels mots s'ha establert a partir de Coromines (1980-1991), en el cas dels vocables catalans; Wagner (1960), en el cas dels vocables sards; i Battisti & Alessio (1998), en el cas dels vocables italians.

¹³ L'etimologia dels mots s'ha establert a partir de Coromines (1980-1991), en el cas dels vocables catalans; Wagner (1960), en el cas dels vocables sards; i Battisti & Alessio (1998), en el cas dels vocables italians.

¹⁴ El llistat de prefixos i sufixos s'ha establert a partir de Cabré (2002), Sanna (1988) i Wagner (1960). No s'ha trobat, en aquestes fonts, cap prefix que contingui /d/ intervocàlica o que acabi en /d/ postvocalica (en el context del qual l'addició d'una arrel començada en vocal generaria el context vàlid per a l'aplicació del rotacisme al límit dret del prefix).

¹⁵ La freqüència d'ús dels mots s'ha establert a partir de Rafel (1996): s'ha sumat la freqüència relativa d'aparició de totes les paraules del corpus en el *Diccionari de freqüències*

El tractament estadístic de les dades s'ha dut a terme per mitjà del programa *Goldvarb exe*, que ha permès de calcular l'aparició de la forma rotacitzada en relació amb els condicionants presos en consideració, d'una banda, i la validesa estadística d'aquestes variables a l'hora d'explicar la variació, de l'altra. Seguidament s'exposen els resultats més rellevants de la prospecció.

L'anàlisi estadística de les dades mostra que les variables determinants de la l'aplicació o el bloqueig del rotacisme de /d/ intervocàlica en alguerès són: la *freqüència d'ús* del mot en què ocorre /d/, el *context vocàlic anterior*, el *context vocàlic posterior*, la *prominència* de /d/ en el mot¹⁶ i la *casuística* del mot en què ocorre /d/.¹⁷ De les variables lingüístiques preses en consideració en l'estudi, doncs, sols la relacionada amb la quantitat de síl·labes del mot s'ha revelat irrellevant. Per contra, s'han desestimat totes les variables de tipus social com a explicadores de la variació en el fenomen estudiat.

L'estudi porta a col·locació que la probabilitat total d'aplicació de la regla de rotacisme – o sia, d'ocurrència de les variants rotacitzades de /d/ intervocàlica ([r] o [ɹ]) – és molt escassa (input = 0'127). Aquesta dada de caràcter general dóna compte de la tendència a la fossilització del fenomen: sembla que el procés ha deixat de ser operatiu en alguerès i sols es manté en uns ítems lèxics concrets, establerts tradicionalment amb la pronúncia rotacitzada. Aquesta mateixa raó explica la irrellevància dels factors socials presos en consideració: com que el fenomen ja no és productiu, els mots que s'han fixat amb rotacisme es reproduïen de forma pràcticament idèntica entre tots els parlants, sense fissures ni per a la variació social ni per a la innovació fonètica. La conducta, com s'exposa més endavant, és indicativa del procés d'atròfia que afecta la llengua en tots els àmbits.

Pel que fa a la variable relacionada amb la *freqüència d'ús del mot*, la utilització habitual de l'ítem lèxic en el qual ocorre /d/ afavoreix l'aplicació del rotacisme – i, doncs, la presència de les variants [r] o [ɹ] – en una probabilitat del 0'52; mentre que, a la inversa, la baixa freqüència d'ús del terme tendeix a bloquejar el fenomen, que en aquest context s'escau en una probabilitat molt baixa, del 0'23.

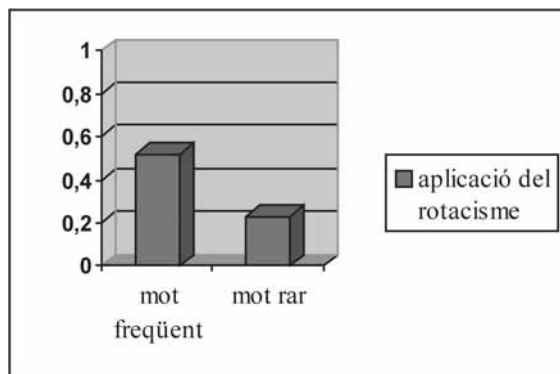
i s'ha dividit el resultat pel nombre total de vocables estudiats, de manera que els que queden per damunt de la xifra s'han considerat *freqüents*; i els que queden per davall, *rars*. En el cas dels mots que, per la seva procedència forana, no apareixen al diccionari, s'han emprat altres criteris, com ara el tipus de mot, l'etimologia i el temps i la dificultat d'elicitació del terme per part dels informants.

¹⁶ Aquesta nova variable ha estat generada a partir de la combinació de les variables inicials 'àrea morfològica del mot en què ocorre /d/' i 'posició de /d/ segons la tonicitat de la síl·laba'.

¹⁷ Aquesta nova variable ha estat generada a partir de la combinació de les variables inicials 'origen del mot', 'tipus de mot' i 'etimologia de /d/'.

La taula de (7) il·lustra aquestes afirmacions.

(7) Probabilitat d'aplicació del rotacisme segons la freqüència d'ús del mot

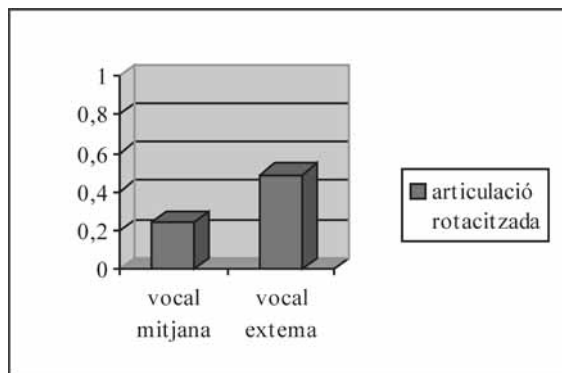

[X^2 total = 329'145 (X^2 màxim = 335'096); $p = 0'000$]

Així, sembla que la raresa del mot condiona de manera notable l'activitat del procés, en el sentit que en bloqueja l'aplicació en un nombre elevat de casos. Per contra, els termes d'ús freqüent presenten una variació en l'articulació de /d/ que es reparteix de manera força equitativa entre les dues solucions (la rotacitzada i la no rotacitzada): són formes neutrals, no marcades i, doncs, transparents a la variabilitat del fenomen. S'entén, per tant, que la freqüència d'ús determina el bloqueig en l'aplicació del fenomen en aquells mots que, pel seu ús restringit, no són presents en la quotidianitat del conjunt de la comunitat de parla – i, doncs, no es veuen afectats pel *desgast* fonètic propi de la parla comuna popular. Per si sola, però, la variable no resulta explicativa de l'activitat del rotacisme en els mots d'ús habitual, perquè en aquest cas les probabilitats d'aplicació i de bloqueig de la regla són molt similars.

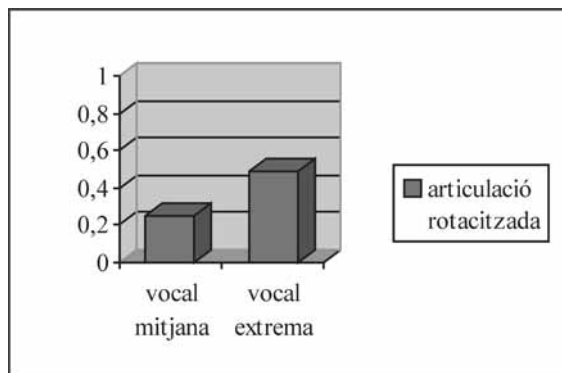
Quant a l'influx dels segments fònics adjacents a /d/, la tendència és la mateixa tant pel que fa a les vocals que precedeixen el so com pel que fa a les vocals que el segueixen. En efecte, la presència d'una vocal mitjana ([e], [ɛ], [o] o [ɔ]) suposa l'aplicació de la regla de rotacisme en una probabilitat del 0'24, en el cas que el so precedeixi la consonant, i del 0'25, en el cas que la segueixi. En canvi, la presència d'una vocal extrema ([a], [i] o [u]) precedint i/o seguint /d/ no sembla que condicioni l'activitat del rotacisme en cap sentit: en ambdós contextos, la probabilitat d'aparició de la solució rotacitzada és del 0'49. Les taules de (8) i (9) il·lustren aquestes consideracions.

(8) Probabilitat d'aplicació del rotacisme segons el tipus de vocal precedent

[X^2 total = 329'145 (X^2 màxim = 335'096); $p = 0'000$]

(9) Probabilitat d'aplicació del rotacisme segons el tipus de vocal següent

[X^2 total = 329'145 (X^2 màxim = 335'096); $p = 0'000$]

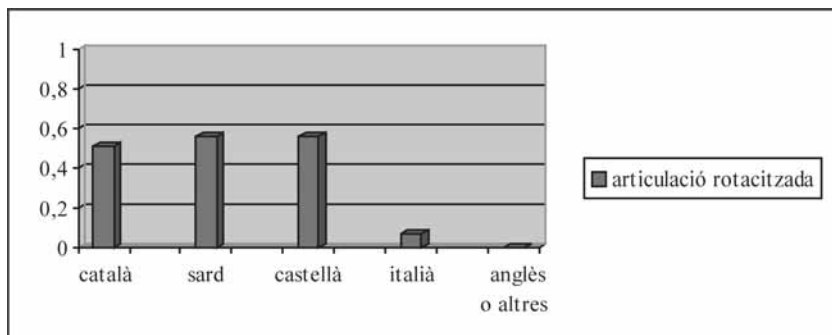
Així, mentre les vocals extremes es mantenen neutrals quant a l'aplicació variable de la regla, sembla que les vocals mitjanes en determinen ostensiblement la tendència al bloqueig. Aquesta conducta s'explica, més que no pas – o no exclusivament – per raó de les propietats acústiques del so *per se*,¹⁸ per la concomitància amb l'aplicació

¹⁸ Considerades aïlladament, les vocals mitjanes no presenten, ni precedint ni seguint /d/, unes regularitats en el comportament que permetin d'establir generalitzacions interpretatives.

o el bloqueig d'una altra regla fonològica, la de reducció vocàlica, com a manifestacions paral·leles del grau d'adaptació del mot a la llengua. En efecte, l'anàlisi creuada de les dades relacionades amb la presència d'aquestes vocals i la posició de la síl·laba tònica en el mot ha permès d'aïllar la major part dels casos d'excepció a la reducció vocàlica presents en el corpus de dades estudiat. A partir d'aquí s'ha pogut establir el percentatge de coincidències entre la subaplicació de la regla de reducció vocàlica i la subaplicació de la regla de rotacisme, que frega el 96%: l'un i l'altre fenomen, doncs, es revelen com a símptomes concomitants de la no adaptació (plena) del mot a la fonologia de l'alguerès.

La variable batejada com a '*casuística del mot*' és una refosa dels factors relacionats amb la filiació lingüística de l'ítem lèxic, amb el seu caràcter patrimonial, culte, manllevat o neològic i amb l'ascendència etimològica del segment /d/. Pel que fa al primer factor, l'origen català, castellà, italià, sard o anglès del mot determina el comportament del rotacisme en els dos sentits oposats que la taula de (10) il·lustra.

(10) Probabilitat d'aplicació del rotacisme segons la procedència del mot

[χ^2 total = 329,145 (χ^2 màxim = 335,096); p = 0,000]

L'adscripció catalana i, en menor grau, sarda i castellana del mot en què ocorre /d/ sembla que es manté neutral quant a l'activitat del rotacisme: reflecteix transparentment el caràcter variable del fenomen, sense determinar-ne ni la tendència a l'aplicació ni la tendència al bloqueig. L'afirmació és especialment vàlida per als mots de procedència catalana, perquè en aquest cas la probabilitat de realització de [r] o [ɾ] és del 0,51. En els mots d'origen sard i castellà, la tendència és igual: no sembla que la procedència marqui taxativament les directrius de la variació, però sí que condiciona positivament la inclinació a

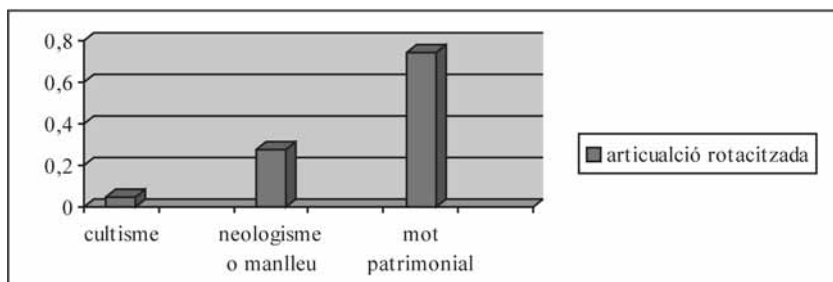
l'aplicació del procés en els seus mots. Amb tot, la probabilitat d'aplicació de la regla és del 0'56: la tendència a l'acció de la regla, doncs, no és molt marcada.

Ben al contrari, la filiació italiana o anglesa dels vocables en què s'escau /d/ condiciona determinantment l'activitat del rotacisme, en el sentit que en bloqueja el procés gairebé de forma total. En efecte, en els mots d'origen italià la probabilitat d'aplicació de la regla és molt baixa (0'07); i la tendència arriba a l'extrem en els mots procedents de l'anglès o d'altres llengües: en aquest cas, no es constata cap ocurrència de /d/ rotacitzada.

El comportament del procés de rotacisme en relació amb l'origen dels mots en què ocorre és, doncs, indicatiu de la superposició de dos estadis lingüístics distints. En el primer, això és, en l'època de major penetració de sardismes i castellanismes en la llengua (s. XVI-XVIII), el fenomen era productiu i s'aplicava als elements lingüístics forans amb la mateixa variabilitat amb què s'aplicava als mots autòctons: d'aquí que els percentatges d'activitat i bloqueig del fenomen siguin similars tant en els mots catalans com en els manlleus del sard i del castellà. En el segon estadi, que coincideix amb l'inici de l'abundant penetració de mots procedents de l'italià i, en menor mesura, de mots procedents de l'anglès o d'altres llengües (s. XIX-XXI), en canvi, el fenomen ha deixat de ser productiu: els mots que en l'actualitat s'incorporen al cabal lèxic de l'alguerès ja no experimenten aquest procés. D'aquí, és clar, el predomini gairebé total de la realització no rotacitzada de /d/ en els mots de d'adscripció italiana, anglesa o d'altres llengües.

La tipologia del mot en què ocorre /d/ és clarament determinant de l'activitat del rotacisme: els mots cultes i els manlleus i/o neologismes tendeixen a bloquejar-ne l'aplicació, mentre que els mots patrimonials l'afavoreixen. La taula de (11) il·lustra els resultats obtinguts en la prospecció.

(11) Probabilitat d'aplicació del rotacisme segons el tipus de mot

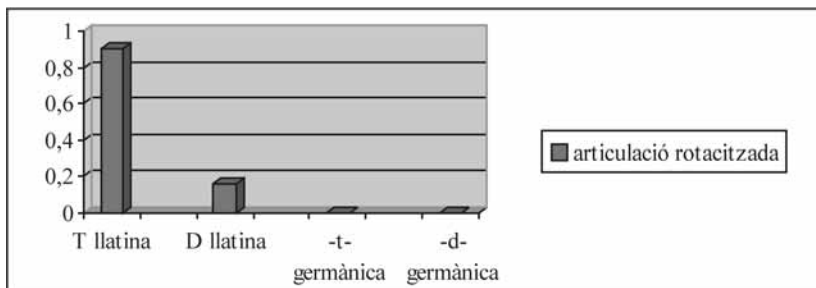
[X^2 total = 329'145 (X^2 màxim = 335'096); $p = 0'000$]

Les dades, doncs, apunten en el mateix sentit que les relacionades amb la freqüència d'ús del mot: les paraules que són presents en la quotidianitat del conjunt de la comunitat de parla experimenten el fenomen en més casos que no pas aquelles que, per raó del seu ús especialitzat o del seu caràcter elevat, en resten al marge. Això explica, per tant, la baixa freqüència d'aparició de la forma rotacitzada en cultismes. D'altra banda, l'augment de les probabilitats d'ocurrència de la solució afectada pel procés en els neologismes i els manlleus (0'28) respecte dels cultismes (0'05) podria fer pressuposar una certa productivitat del rotacisme en els vocables de nou encuny. La hipòtesi, però, no és vàlida: es tracta d'una desviació en els resultats fruit de la inclusió en la variant 'manlleus i neologismes' de tots els mots d'adscripció forana, inclosos aquells que, com els sards o castellans, presenten nombrosos casos d'articulació rotacitzada de /d/. Així doncs, es confirma el supòsit que el procés ha deixat de ser operatiu en la llengua: els mots que actualment s'incorporen a l'alguerès en bloquegen l'aplicació d'una manera gairebé sistemàtica. El procés, doncs, sols tendeix a aplicar-se normalment (amb una probabilitat del 0'74) en els mots patrimonials que formen part del pòsit lèxic comú a tots els parlants.

L'etimologia de /d/ també determina significativament l'activitat del procés: tal com apunten els estudis gramaticals de Blasco (1984) i Peana (1995), el segment rotacitzat deriva generalment de -t- intervocàlica llatina (en aquest cas, la probabilitat d'aplicació de la regla és del 0'9); alguns pocs vocables derivats de -d- intervocàlica llatina, però, també experimenten aquesta modificació (la probabilitat és de 0'16). Així mateix, els mots derivats de -t- i de -d- d'origen germànic o d'altres llengües no romàniques no experimenten mai el procés (la probabilitat d'aplicació de la regla és de 0 en ambdós casos). La taula de (12) il·lustra els resultats obtinguts de l'anàlisi.

(12) Probabilitat d'aplicació del rotacisme segons l'etimologia de /d/

[χ^2 total = 329'145 (χ^2 màxim = 335'096); $p = 0'000$]

El pes de l'etimologia en el desencadenament del procés, que a la llum d'aquestes dades sembla molt important, es relativitza, però, en creuar-se amb les dades relacionades amb el tipus de mot que l'experimenta. En efecte, el contrast entre la procedència etimològica del segment i el tipus de la paraula en què ocorre porta a col·lació que la majoria d'ocurrències de -T- llatina es donen en mots patrimonials (288 emissions d'un total de 383), mentre que la majoria de les ocurrències de -D- llatina es donen en mots cultes (240 emissions d'un total de 578) i en neologismes i manlleus (201 emissions d'un total de 578). Així, si bé no deixa de ser un factor rellevant, l'influx de l'etimologia en l'orientació del procés resulta menys transcendent del que inicialment semblava.

El darrer factor rellevant per a l'anàlisi és el que es relaciona amb la prominència de l'àrea del mot en què ocorre /d/, fusió de les variables inicials 'àrea morfològica del mot en què ocorre /d/' i 'posició de /d/' segons la tonicitat de la síl·laba'. Pel caràcter determinant que pren en la prospecció, així com per la riquesa dels lligams que permet d'establir amb els camps de la fonologia i la morfologia, cal prestar una atenció especial a aquesta variable.

El condicionant, certament, resulta cabdal per a l'estudi en la mesura que explica coherentment la tendència a l'aplicació o al bloqueig del rotacisme en funció de la rellevància morfològica i/o accentual de la zona del mot en què s'escau el segment estudiat. En aquest sentit, una idea recurrent dels estudis sobre fonologia és que hi ha posicions estructurals que, per raó del seu pes morfològic o accentual, són més fortes que d'altres (Lloret & Jiménez 2008a). La taula de (13) recull les asimetries posicionals estipulades normalment que afecten el fenomen aquí estudiat.

(13) Posicions contraposades quant a prominència

+ <i>Prominent (fort)</i>	- <i>Prominent (feble)</i>
Síl·laba tònica	Síl·laba àtona
Síl·laba pretònica	Síl·laba posttònica
Posició inicial del mot	Posició final del mot
Radical	Afix

[Adaptat de Lloret & Jiménez 2008a: 1]

Aquesta distinció posicional s'ha emprat per explicar les asimetries que es reporten, en diferents llengües del món, entre elements iguals situats en llocs estructurals diferents: s'admet que les unitats que apareixen associades a posicions més fortes es troben protegides i, doncs, són més resistents als canvis;

mentre que les unitats que s'associen a posicions més febles no estan protegides i, doncs, són més susceptibles d'experimentar modificacions.¹⁹ A la llum d'aquesta situació, el comportament variable del fenomen aquí analitzat resulta fàcilment interpretable. Per començar, la taula de (14) recull els percentatges de rotacisme de /d/ intervocàlica segons la posició del segment quant a tonicitat i quant a l'àrea morfològica del mot en què s'escau.

(14) Percentatge d'aplicació del rotacisme segons la situació accentual i morfològica de /d/

	<i>Síl·laba pretònica</i>	<i>Síl·laba tònica</i>	<i>Síl·laba posttònica</i>
Base+base (mot compost)	0 % (16 ocurrences)	—	—
Límit esquerre de l'arrel	0 % (55 ocurrences)	0 % (24 ocurrences)	—
Interior de l'arrel	20 % (122 ocurrences)	40 % (288 ocurrences)	42 % (60 ocurrences)
Límit dret de l'arrel	43 % (23 ocurrences)	46 % (193 ocurrences)	66 % (107 ocurrences)
Sufix derivatiu	—	37 % (36 ocurrences)	71 % (48 ocurrences)
Sufix flexiu	—	—	100 % (72 ocurrences)

[— = absència d'ocurrences]

La primera consideració rellevant que cal fer és que, en relació al procés fonològic estudiat, el límit entre base i base d'un mot compost es comporta semblantment al límit de paraula: en bloqueja totalment l'aplicació. De la mateixa manera, l'addició d'un prefix acabat en vocal a una arrel començada en /d/ tampoc no genera un context vàlid per a l'aplicació del rotacisme, amb independència de la posició accentual que ocupi el segment. L'abast de la regla de rotacisme,

¹⁹ La Teoria de l'Optimitat s'interessa notablement per l'anàlisi d'aquest tipus de casos, i pel seu influx en l'aplicació o el bloqueig dels fenòmens fonològics: en el marc d'aquest model fonològic, la situació s'entén en termes de *fidelitat posicional*. Així, s'admet que hi ha una sèrie de restriccions que vetllen per la protecció dels trets dels segments situats en l'àrea prominent del mot; aquests principis de fidelitat a la forma subjacent, però, es troben en conflicte amb les restriccions de marcatge que advoquen per l'articulació més simple i harmònica dels segments – en detriment de la identitat amb la forma fonològica profunda. La resolució de la tensió entre les dues tendències s'expressa per mitjà de l'ordenació jeràrquica de les restriccions en joc, que explica quins principis activen i quins principis bloquegen l'activitat del fenomen fonològic tractat. Per a una exposició detallada de les bases de la Teoria de l'Optimitat, veg., entre d'altres, els manuals de Kager (1999), McCarthy (2002) i McCarthy (2008); per a una introducció aplicada al català, veg., entre d'altres, Pons (2004) i Vallverdú (2000).

doncs, és el mot lèxic, i les fronteres entre base i base d'un mot compost, d'una banda, i entre el prefix i l'arrel d'un mot derivat, de l'altra, cauen en el nivell postlèxic: són, en conseqüència, immunes a la seva activitat.

L'interior i el límit dret de l'arrel sí que són sensibles a la posició accentual de /d/: els casos de rotacisme augmenten en els mots amb /d/ en síl·laba tònica respecte dels mots amb /d/ en síl·laba pretònica i en els mots amb /d/ en síl·laba posttònica respecte dels mots amb /d/ en síl·laba tònica. Al mateix temps, la probabilitat d'aplicació del rotacisme també s'eleva sensiblement en els mots amb /d/ al límit dret de l'arrel – això és, en aquells casos en què el context intervocàlic es genera per l'addició d'un sufix començat en vocal a una arrel acabada en /d/ – respecte dels mots amb /d/ a l'interior de l'arrel. Aquestes dues àrees del mot són, per tant, les més neutrals quant a la prominència, en el sentit que ni protegeixen absolutament els trets dels segments que hi ocorren, ni toleren plenament l'activitat del processos fonològics que els modificarien. El percentatge d'aplicació del rotacisme hi oscil·la entre el 20% i el 66%.

A l'interior del sufix derivatiu, l'activitat del rotacisme és molt sensible a la posició de l'accent en el mot: en el pas dels mots amb /d/ en síl·laba tònica als mots amb /d/ en síl·laba posttònica augmenta en un 34%. A l'interior del sufix flexiu, per últim, el rotacisme opera sistemàticament. Sembla, doncs, que el radical (això és, l'arrel més els morfemes de derivació) és especialment sensible quant a la protecció dels trets dels seus segments, perquè la tendència a la fidelitat a la forma subjacent deixa de ser activa més enllà dels seus límits. Així, els elements flexius que es concatenen rere la frontera del radical es troben en l'àrea més feble i menys prominent del mot, i, doncs, són susceptibles d'experimentar més processos fonològics.

Feta l'anàlisi general dels resultats, cal afegir dues consideracions específiques en relació a les àrees de prominència exposades. La primera és que la distribució dels percentatges d'aplicació del rotacisme de (14) revela que la posició morfològica de /d/ és més determinant de l'activitat del procés que no pas la posició de /d/ segons l'accent. En efecte, el primer criteri permet de distingir les àrees d'aplicació i de bloqueig del fenomen – i, doncs, les àrees de menys o més prominència del mot – de forma més clara. El segon criteri, en canvi, sols actua en la distinció dels àmbits del mot de major o menor tendència al rotacisme en aquelles àrees més neutrals del mot lèxic – això és, entre l'interior de l'arrel i el límit del radical.

La segona consideració té a veure amb l'horitzó d'expectatives generat per les dicotomies de (13). En efecte, en base a aquestes oposicions s'esperaria una major aplicació del rotacisme en els mots amb /d/ en síl·laba pretònica més que no pas en els mots amb /d/ en síl·laba tònica, perquè la primera posició, en tant que àtona, es considera més feble i, doncs, menys protegida dels processos

fonològics que no pas la segona. Nogensmenys, els mots amb /d/ en síl·laba pretònica són els que presenten una probabilitat més baixa d'aplicació de la regla. Semblantment, s'esperaria una major aplicació del rotacisme en els mots amb /d/ al límit esquerre de l'arrel més que no pas en els mots amb /d/ a l'interior de l'arrel, perquè la primera posició, en tant que perifèrica, es considera més feble i, doncs, menys protegida dels processos fonològics que no pas la segona. Això no obstant, les paraules amb /d/ al límit esquerre de l'arrel són les que presenten una probabilitat més baixa d'aplicació de la regla.

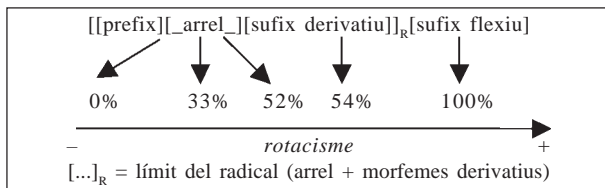
Aquests comportaments singulars revelen que, pel que fa a la prominència, el criteri diriment en l'aplicació del rotacisme és la posició de /d/ a l'inici o a la fi del mot. En efecte, l'increment d'actuació del procés segons l'escala 'd/ en síl·laba pretònica </d/ en síl·laba tònica </d/ en síl·laba posttònica' es relaciona, més que no tant – o no directament – amb la tonicitat, amb l'increment d'ocurrències del segment al final del mot: quan es troba en situació pretònica, el segment se sol escaure a l'inici de la paraula, a la segona síl·laba (ex: *a.do.lo.rir* [a.du.ru.rí]); quan es troba en situació tònica, el segment se sol escaure a l'interior de la paraula (ex: *a.be.ce.da.ri* [a.be.tʃe.dá.ri(o)]); quan es troba en situació posttònica, el segment se sol escaure al final de la paraula, a la penúltima o l'última síl·laba (ex: *a.bra.ça.da* [a.bra.sá.rá]). Paral·lelament, l'increment de l'actuació del procés segons l'escala 'límit esquerre de l'arrel < interior de l'arrel' respon a l'increment de les ocurrències del segment al final del mot: quan es troba entre el prefix i l'arrel, /d/ sol ocórrer cap a l'inici del mot (ex.: *a+dorm+isc+ar* [a.ru.mis.ká]); quan es troba a l'interior de l'arrel, en canvi, /d/ sol ocórrer a l'interior o cap a la fi del mot (ex.: *nadal* [na.rál]).

L'aplicació del rotacisme, per tant, augmenta com més a la dreta del mot ocorre /d/: l'escala de prominència que determina l'increment de l'activitat del fenomen és 'posició inicial > posició central > posició final'. La major rellevància de la part inicial del mot es deu sobretot a raons psicolingüístiques i perceptives, i es relaciona amb el caràcter lineal de la parla i amb l'accés al lèxic d'esquerra a dreta per part dels parlants (Hawkins & Cutler 1988, Lloret & Jiménez 2008a, Lloret & Jiménez 2008b).²⁰ Les taules següents capturen l'increment percentual

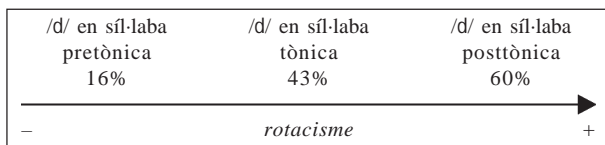
²⁰ Veg. el que en diuen Hawkins i Cutler (1988): «Studies of word recognition strongly suggest that the psychologically most salient part of any word is its beginning portion. The evidence is of two general kinds: beginning portions are the most effective cues for successful recall or recognition of a word; and the effects of distorting the beginning of a word are much more severe than the effects of distorting later portions» (pàg. 295). Per a un anàlisi de les asimetries en el vocalisme alguerès i valencià en aquests termes, veg. Lloret & Jiménez 2008a, Lloret & Jiménez 2008b.

de rotacisme d'esquerra a dreta del mot, segmentat segons el nivell morfològic (15) i accentual (16) en què ocorre /d/:

(15) Increment percentual del rotacisme d'esquerra a dreta del mot en relació al nivell morfològic en què s'escau /d/

(16) Increment percentual del rotacisme d'esquerra a dreta del mot en relació a la tonicitat de la síl·laba en què s'escau /d/

Les anàlisis parcials dels factors relacionats amb la prominència corroboren, doncs, la validesa de la hipòtesi: la probabilitat d'ocurrència de la solució rotacitzada augmenta com més cap a la dreta del mot ocorre /d/, perquè l'àrea final del mot és la més feble i, doncs, la que resta més desprotegida davant del procés fonològic operant. D'altra banda, el fet que el canvi fonètic operi en el darrer tram de la paraula comporta menys costos en la descodificació lèxica – que els parlants inicien per l'esquerra de l'ítem (Hawkins & Cutler 1988, Lloret & Jiménez 2008a, Lloret & Jiménez 2008b) – i en la distribució informacional del mot – atès que a la dreta del mot es concatenen els morfemes derivatius, primer, i els morfemes flexius, després, que aporten poca informació semàntica, els primers, i sols informació gramatical, els segons.

5. Conclusions

Aquest estudi ha afrontat dos buits existents en la descripció del procés de rotacisme de /d/ intervocàlica que opera en alguerès: d'una banda, s'ha assajat una primera interpretació de les raons funcionals que desencadenen el fenomen; de l'altra, s'ha proposat una anàlisi quantitativa de la variació

que experimenta, a fi de determinar quins són els factors condicionants de la seva variabilitat.

El repàs de les gramàtiques i els estudis lingüístics previs ha posat en evidència, certament, la parcialitat de les descripcions relacionades amb el rotacisme de /d/ intervocàlica: el fenomen s'ha interpretat majoritàriament com una regla opcional d'aplicació categòrica, i l'atenció s'ha centrat en la filiació lingüística del fenomen i en l'establiment precís de la seva època de fixació en l'alguerès. L'anàlisi interpretativa del procés en termes fonològics, així com la variabilitat en la seva activitat, han rebut poca atenció fins al moment.

Pel que fa a les raons fonològiques que determinen l'activitat del rotacisme, se n'ha proposat una primera interpretació en termes de sonicitat. En efecte, s'ha vist que, tendencialment, les obertures sil·làbiques preferides són aquelles que exhibeixen una davallada més abrupta de la sonicitat respecte del nucli, i els contactes entre síl·labes són més harmònics com major és la distància de sonicitat decreixent entre la coda i l'obertura. Amb tot, les consonants en posició intervocàlica constitueixen una excepció a aquesta tendència: les llengües acostumen a preferir transicions de sonicitat al més suaus possibles entre dues vocals. És en aquest sentit, doncs, que el procés de rotacisme de /d/ intervocàlica troba una justificació funcional: el canvi de /d/ a [r] implica un augment notable de la sonicitat del segment, perquè les oclusives són les consonants que n'exhibeixen menys, i, les ròtiques, les que n'exhibeixen més després de les vocals i les semiconsonants (veg. l'escala de (3)).

Pel que fa a la variabilitat en l'aplicació del rotacisme, els factors que en condicionen l'aplicació són, com s'ha vist, la *freqüència d'ús* del mot en què s'escau, el *context vocàlic* adjacent al segment, la *prominència* de l'àrea del mot en què ocorre (assumint que l'inici de la paraula és més rellevant – informativament, semàntica i perceptiva – que no pas el final de la paraula) i la *casuística* del mot en què ocorre (és a dir, l'origen i la tipologia de la paraula i l'etimologia de /d/). Així mateix, la interacció de la subaplicació de la regla de rotacisme amb la subaplicació de la regla de reducció vocàlica es revela indicativa de la poca adaptació dels mots a la fonologia de l'alguerès, d'una banda, i del procés de debilitació de les regles del sistema que, en estadis anteriors, s'aplicaven de forma generalitzada. Els factors socials considerats en l'anàlisi (edat, gènere, nivell d'estudis i coneixements d'idiomes dels informants), en canvi, no condicionen el funcionament variable de la regla.

Els resultats de l'anàlisi estadística revelen que la probabilitat total d'aplicació del procés de rotacisme és molt escassa (input = 0'127). Aquesta dada és símptoma de la fossilització del fenomen, que ha deixat de ser productiu en la

llengua i en l'actualitat sols resta fixat en els mots tradicionalment articulats amb la solució rotacitzada: és probable que la majoria dels parlants no reconeguin la forma alternativa del mot sense rotacisme i, doncs, no siguin conscients del procés que ha transformat l'ítem lèxic en la forma que ells tenen actualment registrada al lèxicó.

A la llum d'aquestes dades, és possible de dibuixar, a tall conclusiu, dos estadis en el procés de rotacisme de /d/ intervocàlica en alguerès. En el primer estadi, que abraça els segles xvii-xix i els primers decennis del xx, la regla presenta variació en la seva aplicació per raons lingüístiques internes i externes. Les primeres es relacionen, com s'ha vist, amb l'etimologia del segment i la prominència de l'àrea del mot en què s'escau. Les segones, en canvi, es relacionen amb la convivència diglòssica de dos models de llengua: l'un, propi de la noblesa urbana i emprat en registres de parla elevats, manté la solució no rotacitzada pròpia del dialecte consecutiu importat a l'illa; l'altre, propi de la pagesia i emprat en la parla col·loquial, pren la solució rotacitzada per influx dels parlars circumdants de l'illa.

En el segon estadi, que s'enceta al segle xx i arriba fins a l'actualitat, els factors lingüístics interns que anteriorment explicaven la variació han deixat de ser operatius: els mots que en aquell moment popularment s'articulaven amb rotacisme s'han lexicalitzat així, però els principis lingüístics que determinaven la variació han perdut el caràcter discriminant. Els manlleus i els mots de nou encuny que s'incorporen al cabal lèxic de la l'alguerès (majoritàriament procedents de l'italià i de l'anglès) ja no experimenten rotacisme: la distinció al·lofònica entre [r] i [ʀ], d'una banda, i [d] i [dd], de l'altra, es perd en favor de les dues darreres realitzacions, que són les compartides amb la llengua italiana dominant. El sistema fonològic de l'alguerès presenta símptomes evidents d'*atròfia lingüística*, i «les regles obligatòries que caracteritzaven en el passat la llengua afectada esdevenen variables en una correguda sense fre cap a una convergència (asimètrica) amb la llengua expansiva» (Montoya *apud* Campbell & Muntzel, 2000: 19). Els factors lingüístics externs que en el primer estadi condicionaven la variació també han deixat de ser operatius: la distinció d'usos lingüístics en funció de l'estatus i en funció dels registres s'ha esborrat. Les dades d'aquest estudi corroboren que, actualment, en aquest parlar no hi ha variació social: la defecció lingüística de les classes dirigents en favor de l'italià, encetada ja al s. xviii, ha fet que l'alguerès que en aquell moment era propi de les classes populars sigui ara l'únic model de llengua existent. El català de l'Alguer és avui un dialecte monoestil·litzat i encongit quant a àmbits d'ús – probablement, junt amb el català septentrional, el que més de tot el domini lingüístic català.

El panorama dibuixat, doncs, no augura un futur gaire esperançador per a la llengua. En aquest sentit, l'evolució del rotacisme de /d/ intervocàlica es revela indicatiu i il·lustratiu d'un procés d'abast més ampli que afecta tots els nivells – no només el foneticofonològic – de la llengua: la substitució lingüística. Així, la fossilització i la improductivitat de les regles idiosincràtiques de l'alguerès, que queden anul·lades per l'influx de les regles del sistema lingüístic dominant, empobreixen i atrofien la llengua, que perd vitalitat des de dins mentre, per pressions externes, els seus parlants l'abandonen en favor de l'italià.

BIBLIOGRAFIA

- ALDERETE, John (1995), *Winnebago accent and Dorsey's Law* dins BECKMAN, Jill, DICKEY, Laura & URBANCZYK (eds.), *University of Massachusetts Occasional Papers in Linguistics 18: Papers in Optimality Theory*. Amherst (MA): GLSA Publications, p. 21-52.
- BAT-EL, Oui (1996), *Selecting the best of the worst: The grammar of Hebrew blends*, «Phonology» 13, p. 283-328.
- BAERTSCH, Karen (2002), *An Optimality Theoretic Approach to Syllable Structure: The Split Margin Hierarchy*, tesi doctoral. Indiana University, Bloomington.
- BAERTSCH, Karen & DAVIS, Stuart (2003), *The Split Approach to Syllable Structure*, «Zas Papers in Linguistics» 32, p. 1-14.
- BAERTSCH, Karen & DAVIS, Stuart (2003), *Syllable Contact: relational hierarchy or local conjoined margin constraints?*, Comunicació presentada a Conference on Manner Alternations in Phonology, Berlín, 24-25 de juny del 2003.
- BATTISTI, Carlo & ALESSIO, Giovanni (1975), *Dizionario etimologico italiano*, Florència: Giunti Editore.
- BLASCO, Eduardo (1984), *Grammatica Storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*, Tübingen, Gunter Narr Verlag Tübingen.
- BONET, Eulàlia & MASCARÓ, Joan (1997), *On the representation of contrasting rhotics*, «Issues in the Phonology and Morphology of the Major Iberian Languages». Washington, Georgetown University Press, p. 103-126.
- BOSCH, Andreu (2002), *El català de l'Alguer*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOSCH, Andreu & ARMANGUÉ, Joan (1995), *Una traducció en català de la "Grammatica algherese. Fonologia" de Joan De Giorgio Vitelli*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura» 71, p. 501-531.
- CABRERA-CALLÍS, Maria (2009), *El rotacisme de /d/ intervocàlica en alguerès. Descripció i anàlisi quantitativa de la variació*, treball d'investigació de doctorat. Universitat de Barcelona, Barcelona.
- CARIA, Rafael (1990), *L'alguerès des d'una perspectiva històrica*, I, «Revista de l'Alguer» Vol. I, n. 1, desembre de 1990.
- CARIA, Rafael (1991), *L'alguerès des d'una perspectiva històrica*, I, «Revista de l'Alguer» Vol. II, n. 2, novembre de 1991.
- CLEMENTS, George. N. (1990), *The role of sonority cycle in core syllabification*, dins KINGSTON, John & BECKMAN, Mary E. (eds.) *Papers in Laborator Phonology I: Between the Grammar and Physics of Speech*. New York, Cambridge University Press, 283-333.
- COROMINES, Joan (1980-1991), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (10 volums), Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- DAVIS, Stuart & SHIN, Seung-Hoon (1999), *The syllable contact constraint in Korean: an optimality-theoretic analysis*, «Journal of East Asian Linguistics» 8, p. 285-312.
- GOUSKOVA, Maria (2001), *Falling sonority onsets, loanwords and Syllable Contact*, dins ANDRONIS, Mary, BALL, Christopher, ELSTON, Heidi & NEUVEL, Sylvain (eds.), *CLS 37: The Main Session. Papers from the 37th Meeting of the Chicago Linguistic Society*, vol 1. Chicago: CLS, p. 175-186.
- GOUSKOVA, Maria (2004), *Relational hierarchies in Optimality Theory*, «Phonology», «Phonology» 21 (n. 2), p. 201-250.
- HAWKINS, John A. (1988), *Explaining Language Universals*, Oxford, Basil Blackwell.

- HOLT, Erik (2004), *Optimization of Syllable Contact in Old Spanish via the sporadic sound change metathesis*, «*Probus*» 16, p. 43-61.
- KAGER, René (1999), *Optimality Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- KUEN, Heinrich (1932) *El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana* [1], «*Anuari de l'Oficina Romànica de Llengua i Literatura*» V, p. 121-127.
- KUEN, Heinrich (1934), *El dialecto del Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana* [2], «*Anuari de l'Oficina Romànica de Llengua i Literatura*» VII, p. 41-112.
- LLORET, Maria-Rosa (2002a), *Estructura sil·làbica*, dins SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ-SALDANYA, Manuel (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, p. 195-249.
- LLORET, Maria-Rosa (2002b), *Efectes col·laterals de la 'desinència zero' en la flexió verbal algueresa*, «*Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*», 49, p. 233-266.
- LLORET, Maria-Rosa & JIMÉNEZ, Jesús (2008a), *Marcatge posicional i prominència en el vocalisme àton*, a: <<http://www.uv.es/foncat>>.
- LLORET, Maria-Rosa & JIMÉNEZ, Jesús (2008b), *Asimetrías perceptivas y similitud articulatoria en la asimilación de sonoridad del catalán*, a: «*Cuadernos de Lingüística del I.U.I. Ortega y Gasset*» vol. 15, p. 71-90.
- MCCARTHY, John. J. (2002), *A thematic guide to Optimality Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.
- MCCARTHY, John. J. (2008), *Doing Optimality Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.
- MIGLIO, Viola (1998), *Epenthesis and deletion in Mantuan*, «*University of Maryland Working Papers in Linguistics*» 7, p. 88-108.
- MONTOYA, Brauli (2000), *Els alacantins catalanoparlants: una generació interrompuda*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca de dialectologia i sociolingüística, VII).
- NUGHES, Antoni (1991), *Ramon Clavellet. Pàgines de literatura algueresa*. L'Alguer, Biblioteca del Sol.
- PAIS, Joan (1970), *Gramàtica algueresa*, Barcelona, Barcino (Col·lecció Biblioteca Algueresa, volum IV).
- PALOMBA, Giovanni (2000), *Nuova grammatica del dialetto algherese odierno*, L'Alguer, La Celere Editrice (Col·lecció La Palmavera, vol. III).
- PALOMBA, Giovanni (2001), *Grammatica del dialetto algherese odierno*, L'Alguer, Obra Cultural de l'Alguer - La Poligrafica Peana.
- PARKER, Stephen G. (2002), *Quantifying the sonority hierarchy*, tesi doctoral. University of Massachusetts, Amherst.
- PEANA, Joan (1995), *El fenomen del rotacisme en la parla popular algueresa d'avui*, «*Estudis de llengua i literatura oferts a Antoni M. Badia i Margarit*», p. 101-120.
- PEREA, Maria-Pilar (1999), *Complements a La flexió verbal en els dialectes catalans: Dotze quaderns de camp d'Antoni M. Alcover*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PONS, Clàudia (2004), *Els contactes consonàntics en balear. Descripció i anàlisi*, tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona.
- PONS, Clàudia (2005a), *It is all downhill from here: the role of Syllable Contact in Romance languages*, Conferència presentada al 13th Manchester Phonology Meeting, Manchester, Universitat de Manchester, 26-28 de maig del 2005.
- PONS, Clàudia (2005b), *Què tenen en comú l'assimilació de mode d'articulació, el rotacisme i la semivocalització?*, «*Randa. Miscel·lània Miquel Batllori*» 55, p. 181-202.

- PONS, Clàudia (2007a), *The importance of being Onset*, a M. VAN KOPPEN; J. SIO; M. DE VOS (eds.) *Proceedings of ConSOLE X*, Student Organization of Generative Linguistics in Europe, Leiden, 2001.
- PONS, Clàudia (2007b), *La teoria de l'optimitat. Una introducció aplicada al català de les Illes Balears*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PONS, Clàudia (2008a), *The sonority scale: categorical or gradient?*, Pòster presentat a CUNY Conference on the Syllable. Universitat de Nova York, Nova York, 17-19 de gener del 2008.
- PONS, Clàudia (2008b), *Regarding the sonority of liquids. Some evidence from Romance*, Conferència presentada al 38th Linguistic Symposium on Romance Languages. Universitat d'Illinois a Urbana Champaign, Illinois. [Handout disponible a <<http://personal.auna.com/claudiapons/>>]
- PONS, Clàudia (en premsa), *It is all downhill from here: a typological study of the role of Syllable Contact in Romance languages*, a «*Probus. International Journal of Latin and Romance Linguistics*», 23.1. [Disponible a Rutgers Optimality Archive-1092-0710].
- RAFEL, Joaquim (dir.), *Diccionari de freqüències. Llengua no literària*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RECASENS, Daniel (1996), *Fonètica descriptiva del català (Assaig de caracterització del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca Filològica, XXI).
- ROSE, Sharon (2000), *Epenthesis positioning and syllable contact in Chaha*, «*Phonology*» 17, 397-425.
- SHIN, Seun-Hoon (1997), *Constraints within and between Syllables: Syllable Licensing and Contact in Optimality Theory*, tesi doctoral. Indiana University, Bloomington.
- UFFMANN, Christian (2005), «Optimal Epenthetic Consonants», Comunicació presentada a OCP-2, Noruega, Universitat de Tromsø, 22 de gener del 2005.
- URBANCYK, SUZANNE (1996), *Patterns of reduplication in Lushootseed*, tesi doctoral. University of Massachusetts, Amherst (MA).
- VALLVERDÚ, Teresa (2000), *La Teoria de l'Optimitat i l'anàlisi fonològica*, «*Llengua i Literatura*» 11, p. 311-330.
- VENY, Joan (1982), *Els parlars catalans: síntesi de dialectologia*, Palma, Editorial Moll.
- WAGNER, Max Leopold (1960), *Dizionario etimologico sardo*, Heidelberg, C. Winter.